

Frivilligt arbetslösa

Anna-Lena Haraldsson

Inledning

Önskningskrav och krav på mer fri tid

Det här kapitlet handlar om människor som vill ha passion och frihet. För att få detta har de gått emot den svenska normen om att arbeta heltid. De har valt att arbeta deltid eller inte alls och på så sätt skapat ett liv med mer egen tid. I den bemärkelsen är de frivilligt arbetslösa.

De är inte ensamma om att vilja ha mer fri tid. Sedan 1950-talet finns studier som visar att många människor hellre vill ha kortare arbetstid än högre lön och under de senaste 10 åren visar studier att övervägande delen vill ha mer egen tid. Ungefär 15-20 procent av alla heltidsarbetare är också beredda att minska sin inkomst för att få mer fri tid. Dessutom finns många deltidsarbetare som frivilligt minskat sin arbetstid och därmed också sin lön (Sanne 2007). Krav på reformer som innebär minskad arbetstid dyker upp med jämna mellanrum³. Det är dock en

³ Våra välfärdssystem är uppbyggda på att alla människor arbetar och bidrar till samhällets gemensamma utgifter. Men hur mycket människor arbetar i olika länder varierar. Krav på reformer om minskad arbetstid handlade under det tidiga 1900-talet om att förbättra livskvaliteten. En önskan om minskad arbetstid återkom i debatten under senare delen av 1900-talet och början av 2000-talet, inte minst mot bakgrund av den ökade arbetslösheten. Förslagen handlade om minskad arbetstid till sex timmar per dag, medborgarlön och möjligheten att vara ledig under ett år, ett så kallat "friår". Nu diskuteras minskad arbetstid igen, men denna gång är det arbetsgivaren som vill minska arbetstiden och lönen och syftet är inte ökad livskvalitet. Argumenten för en minskad arbetstid är snarare möjligheten att kunna möta strukturomvandlingar och lågkonjunktur. Kraven och önskemålen på minskad arbetstid har inte tillgodosetts, snarare förstärks idéer om att alla skall arbeta mer och diskussionerna rör ofta högre pensionsålder och allas rätt till arbete. Det sistnämnda ibland med samhällsintegrerande argument.

sak att önska en kollektiv reform och en annan att individuellt välja en avvikande lösning som innebär arbetslöshet.

Lönearbetets betydelse

De flesta människor arbetar heltid men betydelsen och motiven för lönearbete varierar. För många är det intressant, utvecklande och något som ger känslor av att ingå i en gemenskap. För andra är lönen viktig. Men det finns också andra yttre faktorer som påverkar individen att arbeta. Tidsmässigt kan socialisationen in i yrkesrollen innebära att arbetstiden upplevs som viktigare än fritiden. Inte minst för att man vill leva upp till förväntningar från klienter, chefer och kunder. Arbetsplatsens organisationskultur kan också präglas av deadlines och andra krav på tillgänglighet som kan vara svåra att värja sig emot, vilket Bergman tar upp i denna boks kapitel 8 (se också Lewis 2003). I vårt samhälle är dessutom mycket av status och självkänsla knutet till arbetet (se t ex Haraldson 2004; Lewis 2003). Människor väljer också att arbeta för att kunna konsumera och bevara sin standard (se t ex Schor 1999) eller för att de upplever att det är moraliskt rätt att arbeta och bidra till det allmännas bästa. Strukturella faktorer som pension, socialförsäkringar, möjligheter till banklån torde dessutom också vara starka incitament för att arbeta.

Samma faktorer som gör arbetslivet viktigt kan också förklara varför människor inte vill lönearbete, exempelvis att arbetet inte är meningsfullt, utvecklande eller tillräckligt självständigt. Andra tycker att arbetet tar för mycket tid (Berg 1997) och att det kan vara svårt att förena arbetet med övrigt vardagsliv (Eriksson 1998). Arbetet kan också upplevas vara alltför stressigt och tråkigt inkräkta på möjligheterna att styra livet (Haraldson 2004). I värsta fall upplevs arbetet leda till att människor säger att de blir deprimerade, dränerade och undrar vad livet egentligen handlar om (Schor 1999; Hörning et al 1995). Men även de som inte vill arbeta gör det ändå. Människor väljer inte gärna arbetslöshet frivilligt. Kanske på grund av att arbetslöshet är förknippat med många negativa konsekvenser.

Studier av frivillig och ofrivillig arbetslöshet

Studier som gjorts under 1900-talet visar att arbetslöshet inte bara innebär en försämrad ekonomi utan också svårigheter att strukturera tiden och få dagarna att gå. Utan yttre krav menar många arbetslösa att dagarna lätt flyter in i varandra och att ingenting blir gjort. Dessutom kan både arbetskamrater och arbetsgemenskap försvinna (se t ex Andersson 1997:231ff; Bäckström 1997:190ff).

Men det finns också studier om människor som frivilligt, helt eller delvis, valt bort lönearbetet, valt arbetslöshet eller gjort andra förändringar i förhållande till allmänna uppfattningar om vad man ska göra. En av dessa studier är utförd i USA (Schor 1999). Studien baseras på en större surveystudie och en mindre intervjustudie och riktar sig mot människor som växlat ner tempot i sitt liv. Enligt Schor var det under 1990 till 1996 cirka 20 procent som gjorde förändringar i livet som innebar minskat antal arbetstimmar, karriärbyte eller byte till ett arbete med mindre krav och sämre betalt. Schor kallar dessa nerskiftare (down-shifters).

Utgångspunkten i studien är konsumtionens betydelse för människors val att arbeta eller inte. En annan studie är utförd i Tyskland, med delvis andra utgångspunkter. I denna intervjuades människor som var helt beroende av sin lön och som medvetet valt att minska sin arbetstid för att få bättre balans mellan arbetstid och fri tid. Denna studie urskiljde två kategorier: tidskonventionalister och tids-pionjärer. Tidskonventionalisterna minskade främst arbetstiden för att vara hemma med sina barn eller för att ta hand om sina föräldrar. De hade legitima skäl för sin minskning av arbetstiden. Den andra kategorin ville ha ett anorlunda liv och författarna menar att dessa har ett tolkningsschema som går emot samhällets föreställningar om inkomstnivåns och inkomststabilitetens betydelse. De tog inte avstånd från arbetet i sig utan ville minska dess omfattning och dominans över det övriga livet (Hörning et al 1995).

Under början av 2000-talet genomförde jag en studie i Sverige i syfte att förstå några mekanismer som kunde förklara varför människor valt mer fri tid, vilka möjligheter och hinder de mött samt konsekvenserna av att hoppa av ett arbete. De människor jag då intervjuade kan varken sägas vara en enhetlig grupp eller en enhetlig kategori.⁴ I urvalet ingick människor i åldern 30-65 som valt att inte arbeta heltid och som varit etablerade på arbetsmarknaden. Personerna skiljde sig åt vad gäller kön, civilstånd, hemmavarande barn, försörjningskällor och boende.⁵ Ingen hade hoppat av ett lönearbete för att ligga på soffan och göra ingenting, de ville något annat. Jag uppfattade inte heller att de intervjuade gjort eftertionaliseringar. Snarare ville de berätta ”sin” historia. De verkade tycka att det var bra att någon intresserade sig för att problematisera uppfattningar om lönearbetet och vikten av att arbeta heltid. (Haraldson 2004).

Lönearbete, arbete och hobby kan, men behöver inte vara, samma sak. Att ägna sig åt att snickra eller laga mat etc kan exempelvis betraktas som hobby, arbete eller lönearbete. ”Nya” arbeten skapas ständigt och det som idag är en hobby kan imorgon vara ett lönearbete (se Ivarssons kap 8 i denna bok). En skillnad mellan det vi kallar arbete, lönearbete och hobby är inte aktiviteten i sig utan i vilken kontext den genomförs och att någon betalar för det som görs. Flera av de frivilligt arbetslösa vill exempelvis göra något som de inte kan få betalt för och som enskilda individer kan de i liten grad påverka kontexten (jfr Ronco & Peatti 1988).

⁴ En betydande andel av dem som ingår i arbetskraften arbetar inte heltid. Flera av dessa vill ha ett heltidsarbete och kan därför inte kallas frivilligt arbetslösa medan andra kanske inte uppfattar sig som arbetslösa över huvudtaget exempelvis föräldrar som valt kortare arbetstid för att vara hemma med barnen även när de blivit större. I en studie från slutet av 1990-talet hävdar Berg (1997:36-37) att det finns en värld mellan anställda och ickeförvärvsarbetande som består av ca 1.3 miljoner människor. Dessa kan vara enmansföretagare, frilansarbetare, personer som regelmässigt försörjer sig på tillfälliga jobb eller uppdrag eller människor som utför jobb i utbyte mot andra tjänster. I statistiken kan de vara registrerade som företagare, arbetslösa, förtidspensionärer etcetera. Det är alltså med tillgänglig statistik svårt att avgöra hur många som är frivilligt arbetslösa och om de kan vara en extremgrupp eller osynlig kategori.

⁵ Människor som försörjt sig på socialbidrag, sjukpenning, förtidspension eller föräldradaghet ingår inte i studien eftersom man inte kan säga att dessa frivilligt valt att inte arbeta

I analysen av intervjuerna med de frivilligt arbetslösa var utgångspunkten att deras önskan om mer tid och ett liv i passion och oberoende hade uppstått utifrån den situation de var i. Det är dock en sak att önska sig något och en annan att kunna förverkliga sina önskningar. För att förändra situationen behöver individen både kunna föreställa sig ett annat liv och se en möjligheten av en förändring. Både individens erfarenheter, kunskaper, livshistoria och faktiska möjligheter är viktiga i det sammanhanget. Kulturella och strukturella faktorer kan vara både hindrande och möjliggörande, men vilka faktorer som är viktiga är beroende av vad den enskilde individen vill. Är man exempelvis inte intresserad av att hoppa av ett lönearbete är inte normer om arbete eller alternativa försörjningsskällor viktiga.

Längtan efter ett annat liv

Personligt intresse och kreativitet är viktigare än lönearbete

Passion är som tidigare nämnts i inledningskapitlet bland annat förknippat med något som är betydelsefullt och med något som individen tycker om att göra. Flera av de frivilligt arbetslösa berättar att de hoppat av ett lönearbete för att få tid att måla, segla eller syssla med keramik. De kunde inte som personerna i Ivarssons kap 8 (i denna bok) försörja sig på sitt intresse. De nämner inte explicit att de har en passion men deras beskrivningar om betydelsen av att få ägna sig åt sitt intresse och nödvändigheten av att få mer tid för att göra detta överensstämmer väl med definitionen av passion. Passion är också förknippad med en stark positiv känsla och flera av de frivilligt arbetslösa ger uttryck för känslor i samband med att de beskriver sina aktiviteter.

För flera av dem är passionen också kopplad till möjligheten att vara kreativ. Kreativitet verkar vara svårare att definiera än passion. Men de som ändå forskar om kreativitet verkar vara överens om att det innebär någon form av nyskapande (Karlsson & Lönnbring 2010; May 1995). Med kreativitet avses alltså aktiviteten att skapa, medan passion är förknippad med känslorna i förhållande till aktiviteten.

Flera av de frivilligt arbetslösa slutade sitt arbete bara för att kunna vara både passionerade och kreativa. De såg ingen möjlighet att kombinera passion och kreativitet med lönearbete. Ett exempel på det är en kvinna som berättar varför det är så viktigt att få tid för att måla:

*Känslan alltså, när man står och målar ... man är i något annat...
det kan inte kombineras med arbete.*

Kreativitet och lönearbete kan kanske kombineras men att hitta ett arbete som också innebär en passion är inte alla förunnat eftersom passionen är personlig. Det kan vara svårt att ersätta en personlig intensiv känsla för ett specifikt intresse som att måla eller idrotta med ett kreativt lönearbete. En man som under stora delar av sitt liv undvikit lönearbete för att kunna ägna sig åt sitt konstnärskap menar att han tänka sig att lönearbeta under vissa förutsättningar som att arbetet

inte är rutiniserat, ger utrymme för kreativitet, men också att aktiviteten är något han kan "gå upp i" det vill säga känna engagemang eller passion för.

Ja då skulle det nog kunna vara något ingenjörsjobb eller forskning eller ... det skulle vara något innovativt, det värsta jag vet, är sån där rutin som alla kan, om man ska lära hur dom har gjort och inte ... eller bevattning av Sahara eller något sådant, där det skulle vara, som man skulle kunna gå upp i, plantera skog eller något sådant.

Styrkan i de frivilligt arbetslösas önskan om passion och möjligheten att vara kreativ kan också förstås som en önskan att få uttrycka sig själv. Inte minst den tidige Marx menade att möjligheten till självuttryck var något som försvann genom lönearbetet. Att uttrycka sig själv innebär att det egna uttrycket inte kan ersättas av andras uttryck. Kreativitet och självuttryck har med den enskilda människans existens att göra. Det är därför nästan omöjligt att uttrycka sig själv genom rutiniserade arbeten som att skruva i muttrar på en bil vid ett löpande band, slå in matvaror i en kassaapparat eller behandla ärenden utifrån standardiserade lösningar.

Men kreativitet är inte bara nyskapande och en process utan innefattar också ett möte mellan människan och omvärlden (May 1994). Det kan handla om möten med såväl människor som landskap eller forskningsproblem. Grunden är att det finns ett inter-esse, som ursprungligen betyder att vara mitt ibland, eller att vara uppslukad av det man ser och deltar i (Berg 1992). På en djupare nivå kan skapandeprocessen och möjligheten att skapa något eget, unikt innebära en möjlighet att uttrycka sig själv och sin egenart som människa och därigenom ges också en möjlighet att möta andra människor på ett eget unikt sätt. Man får med Asplunds (1987) ord möjlighet att vara socialt responsiv. Liknande tankegångar förs fram i inledningskapitlet om passion där man menar att utlevda och utvecklande passioner kan leda till gemenskap.

Arbetsgivaren vill ju också gärna, som Karlsson skriver i inledningskapitlet, att arbetstagaren skall känna passion i förhållande till sitt arbete, men kanske är detta en omöjlighet. Uppfattningar om passion, kreativitet och personlighet har betydelse för om man tror att det går att skapa ett arbetsliv som innefattar kreativitet i allmänhet och om det går att påverka någon att känna passion för en specifik uppgift eller ett specifikt objekt i synnerhet. En kvinna menade att det är just keramiken som är intressant. På frågan om varför hon började med keramik sa hon:

Jag vet inte, jag har alltid känt den här magin med leran, alltid dragits till det.

Det kanske går att skapa betingelser för engagemang genom att öka inflytandet eller åtminstone skapa betingelser för arbetstillfredsställelse genom exempelvis lön, status och en någorlunda bra arbetsmiljö. För de frivilligt arbetslösa var passionen och den personliga drivkraften att få uttrycka sig starkare.

Organisering, kontinuitet och tid

En passion ska inte bara vara viktig utan också något som individen regelbundet lägger ner mycket tid på (se kap 1 i denna bok). För att kunna vara kreativ krävs både tid och kontinuitet, vilket kan förklara varför det inte räcker med att enbart ägna sig åt en passion på en begränsad tid utanför ett ordinarie arbete. En kvinna säger exempelvis att det är svårt att komma in i kreativitetsprocessen och ännu svårare om hon ständigt blir avbruten:

Man liksom går och känner in tills man kommer i den rätta – och det kan vara väldigt olika perioder – ibland vaknar man, går upp lite disträ och slevlar i sig någonting och sedan upptäcker man inte sin frukostmacka före lunch för man har inte ätit upp det och periodvis är det så att man går och ruvar och kanske gör en massa andra saker men kanske ändå närmar sig det och periodvis kan det vara någon sorts depression, ja men då städar jag väl garderoben då så gör jag väl i alla fall någonting.

Csikszentmihalyi (1998) är en av få som i olika studier försökt förstå vilka situationer som är belöande i sig och som ger upplevelser av glädje. Den viktigaste komponenten, menade han, var flowfareheter. Flow handlar om ett tillstånd där en människors alla relevanta färdigheter krävs för att hantera de utmaningar hon ställs inför och där hennes uppmärksamhet helt och hållet absorberas av aktiviteten. För att uppleva flow måste aktiviteten vara meningsfull och viktig för personen. Upplevelser av flow förknippas på samma sätt som passion och kreativitet med positiva känslor, inte minst med glädje. Om människor kunde organisera sina liv så att de ofta får upplevelser av flow så skulle, enligt Csikszentmihalyi, också deras livskvalitet att förbättras.

Ledan, plikten, kontrapassion och omväxlingspassion

Några av dem som hoppade av sitt arbete hade varken passioner eller intressen. Man kan snarare säga att det de upplevde i lönearbetet var allt annat än passion. Arbetet upplevdes vara tråkigt, oviktigt, ointressant och något som tog alldeles för mycket tid och det utfördes snarare av plikt än förtjusning. När de upplevde en möjlighet att sluta sitt arbete så tog de den. De hoppades få göra något utvecklande och roligt. Kanske kan det här handla om en kontrapassion. En kontrapassion uppkommer om den naturliga passionen förtrycks. En kontrapassion kan också, som vi kan läsa i inledningskapitlet, vara lika skadlig som passionen kan vara välgörande.

Vi kan också läsa om att det finns två typer av passioner. Den ena typen internaliserar individen frivilligt och därigenom ökar motivationen att ägna sig åt den. Den andra typen av passion är ett resultat av ett yttre tryck vilket leder till en låg nivå när det gäller arbetsglädje. Engagemanget i aktiviteten kontrolleras inte av individen utan tvärtom, individen känner sig tvingad eller pressad att utföra sysslan av ett inre tryck. Ett exempel på detta är arbetsnarkomanen. Liknande åtskillnader utifrån internalisering görs också av andra forskare. De skiljer

mellan inifrånstyrning och utifrånstyrning. Om människor helt och hållet är styrda av samhällsuppfattningar, av andra människor eller vad andra människor tycker så minskar deras egna uttrycksmöjligheter och de riskerar att förlora en del av sig själv (Jacobsen 2000). En för stor grad av utifrånstyrning skulle kunna leda till att en kontrapassion skapas. Tiden eller kanske man kan säga åldern är ofta avgörande för möjligheten att minska betydelsen av internaliserade uppfattningar. Ju längre de institutionaliserade relationerna består desto svårare är de att bryta (Berger & Luckmann 1979).⁶ Ett exempel på det är en kvinna i 50-års ålder som beskriver sin arbetssituation utifrån tidigt internaliserade uppfattningar om plikter. När det på hennes arbetsplats fanns en möjlighet att få ett avgångsvederlag började hon reflektera över sitt jobb och insåg att hon länge upplevt att arbetet var tråkigt och något hon enbart utförde av plikt. Hon säger så här:

Ja, för det skulle ju vara så, när man var barn och så där så jobbade man, jag är ju uppfostrad så att man vill gå till jobbet även om man var sjuk, man fick ju inte stanna hemma, man fick ju inte stanna hemma från skolan eller något, utan skulle iväg, men det tycker jag är bra också för man har ju blivit ganska stark och stannar inte hemma i första taget utan det är en plikt känsla. Man ska leva så och man ska göra rätt för sig, men sedan till slut tyckte jag att när det fanns en möjlighet. Ja egentligen hade jag nog tänkt i flera år innan, jag satt och längtade ut, jag tyckte det var urtråkigt.

Hon orkade inte vara kvar i sitt lönearbete längre utan ville uppleva frihet och få en möjlighet att göra något annat. För Fourier som Karlsson hänvisar till (se kap 1) blir livet också en utdragen plåga om det inte förenas med lust eller passion. För många människor är det först när de tror att de kan förändra sin situation som de också törs känna efter vad de vill eller önskar sig (Sartre 1971:82ff).

Karlsson skriver också att Fourier delar in passionerna i olika typer av passioner: positiva, negativa och neutrala. Under rubriken neutrala passioner finns en princip som handlar om omväxling. Utan omväxling är det risk att individen upplever leda och apati. Leda och apati kan vara ett motiv som driver på individen bakifrån. Alla människor har behov av både nya erfarenheter och variation. Vi tröttnar helt enkelt på att göra och tänka samma sak. När vi är mätta ökar vår mottaglighet och handlingsberedskap för en förändring (Asplund 1967).

Människor som i hög grad varit utifrånstyrda och gjort vad andra och samhället önskat av dem behövde tid att förändra uppfattningar om plikter och anknytningar till arbetet. En svårighet för dessa var också att hitta vad de själva ville.

⁶ Den danske forskaren Bloch (2001) ser just stress som en motsättning till flow; under stress upplever individen varken glädje eller flyt. Människan riskerar således att bli uttömd, utbränd och stressad om hon blir som alla andra förväntar sig och upphör att vara sig själv. Får man inte möjlighet att uttrycka sin sociala responsivitet kan detta leda till utbrändhet (Asplund 1987).

En kvinna uttryckte det så här:

Jag letar efter någon tråd, som jag ska börja nysta i, den finns inte än, den har jag nog letat efter i flera år tror jag.

Om människor helt igenom levt utifrån samhällets eller föräldrarnas mål och syften är risken att den egna viljan under tiden kvävs eller skuldbelagts (Jacobsen 2000). När människor får en möjlighet att välja kan det ha svårt att veta vad de vill och svårt att hitta något att vara passionerade för. I dag finns det också en risk att självförverkligandet har itsituationiserats och då förverkligas någon annans uppfattning. Detta kan menar Berg (1992) handla om att uppmanas leka, vara kreativ etc. Individerna går då egentligen in i en ny roll, en Förverkliga-dig-själv roll. Och detta är varken passion eller kreativitet. De frivilligt arbetslösa som inte hittar sin passion går ofta tillbaka till ett lönearbete efter något år.

Oberoende som möjlighet och drivkraft

Både passion och kontrapassion verkar ha betydelse för de som frivilligt hoppar av ett arbete, men inte för alla. För vissa var det snarare en önskan om mer oberoende och frihet att kunna styra över tiden både till innehåll och till omfattning som var det viktiga. I inledningskapitlet beskriver Karlsson olika sätt att se på exploatering. Lönearbetet kan ses som en exploaterande arbetsform i den bemärkelsen att lönearbetaren för sin överlevnad måste avstå sin tid i utbyte mot pengar. Lönearbetaren gör uppoffringar som resulterar i förmåner för arbetsgivare, exempelvis får arbetarna inte tillgång till hela det värde som de producerar. Med hänvisning till Edwards, så menar Karlsson i denna boks kap 1 att lönearbetaren inte kan komma ifrån denna exploatering så länge de saknar alternativ som de tycker är bättre. Arbetslöshet är vanligtvis inte något som betraktas som ett alternativ till ett exploaterande lönearbete. Exploateringen kan ske på olika nivåer; en strukturnivå, en organisationsnivå och en nivå som handlar om arbetsvillkor. För de frivilligt arbetslösa var det framförallt de tidsmässiga arbetsvillkoren som var viktiga men i vissa fall också andra villkor på arbetsplatsen.

Flera av dem som sökte oberoende hade alternativa möjligheter till försörjning som för de flesta innebar att de inte alls var beroende av arbetslöshetsersättning. De vill i mindre grad låta sig exploateras i den meningen att de inte vill avstå så mycket tid som arbetsgivaren normalt kräver. De vill ha friheten att bestämma över mer av sin vardagstid. Att ha egna val, att vara autonoma är viktigt för människor, vilket också Gillberg visar i kap 7 om unga människors drömmar. Möjligheten att göra egna val ger också möjligheter att uttrycka en egen individualitet (May 1995) och därigenom också större möjligheter att uppleva glädje (Janssen 1995).

Även med materiella möjligheter att minska arbetstiden så är det inte något som görs oövertänkt. Lönearbetets ideologi och konventioner om heltidsarbete är starka. En kvinna hade många funderingar på vad som var roligt och viktigt i livet och hur hon egentligen ville leva. Hon kom fram till att det var lagom att arbeta halvtid som lärare och göra något roligt under resten av tiden. För henne var kvalitet och harmoni i livet viktigt, men också att det hon gjorde på något sätt

skulle bidra till en bättre värld. Hon vill använda tiden till ett liv som innebär att hon kan syssla med keramik, odla och vara hemma med barnen. För henne finns det ett värde i att arbeta åt sig själv. Hon sa så här:

Keramikverkstaden och det har varit renoveringen av huset och det är trädgården och odling... man jobbar åt sig själv hela tiden och på det viset jobbar man kanske också för en bättre miljö eller för att man mår själsligt bättre eller ja det är så mycket som man kan se i det där.

Ett heltidsarbete skulle innebära att hon tappade kontakten med sådant som var viktigt och att hon inte kunde leva i harmoni med våra olika årstider:

Ja jag känner att de olika årstiderna ska kunna innebära olika saker i arbete. När det är vår, sommar och höst, och om det finns arbete att kunna göra ute, då vill jag kunna ägna mig åt det arbetet för det är det som är viktigt just då och att man mår bra av att kunna vara ute mycket, och sedan när vintern kommer eller när hösten kommer och allt är färdigt ute och man har skördat och då känns det så skönt att gå in och kunna ha sysselsättning inomhus istället då.

För hennes del var det inte dåliga arbetsvillkor som var avgörande för valet att minska arbetstiden utan uppfattningar om vad hon ville göra med sitt liv och sin tid. En man i 50 årsåldern som tidigare haft eget företag och styrt tiden själv upplevde att han när han blev anställd inte fick gehör för egna idéer och inte kunde gå sina egna vägar sade:

Nu räcker det och halvtid skulle vara jättebra och då gick dom med på det på firman så då bestämde vi det här med att jobba varannan vecka och den här lediga veckan den hade jag ju betalt för genom pensionsförsäkringen.

Denna man hade samtidigt som han minskade sin arbetstid en privat pensionsförsäkring som började betalas ut. Han berättar att han inte längre fick ut så mycket av jobbet men av ekonomiska skäl kunde han inte sluta helt. Det var inte bara minskad arbetstillfredsställelse och en privat pensionsförsäkring som fick honom att fatta beslutet att minska sin arbetstid, han såg också en möjlighet att göra lite längre resor tillsammans med en gammal vän som levde i Sydostasien.

För flera människor tog lönearbetet alldeles för mycket tid och inskränkte på deras egen tid. Flera hade också ekonomiska möjligheter att minska sitt beroende av en arbetsgivare. Antingen genom privata pensionsförsäkringar, sparade pengar, en sambo som också delvis arbetade och/eller genom att minska på sin konsumtion och sina utgifter. Genom att minska på sin lönearbetstid bryter de mot det vanligaste livsmönstret och skapar sig ett större manöverutrymme i livet. De låter inte den normerade arbetstiden och konsumtionsmönstren vara styrande. De liknar den kategori människor i Tyskland som kallades tidspionjärer. Tidspi-

onjärerna ville inte fylla varje timme och dag med planerad verksamhet utan önskade utrymme för spontana infall och aktiviteter. De ville komma från ett tidstempo som leder till stress och ohälsa. Och de vill komma ifrån ett liv som innebär att leva upp till egna och andras krav (Hörning et al 1995). Det finns också studier som visar grupper som gjort ännu större förändringar i sitt liv och som nästan helt och hållet försöker undvika konsumtion och styrande arbetstider. Allt för att få bättre balans i livet och leva enklare (Schor 1999). Autonoma val eller inflytande är viktigt. Arbetsmiljöforskare betonar ofta betydelsen av kontroll/inflytande över å ena sidan arbetsuppgifternas utförande och å andra sidan inflytande över arbetsuppgifterna i sig. För de frivilligt arbetslösa handlade det dock om inflytande över sitt liv och sin tid, de ville inte vara exploaterade tidsmässigt.

Hushållet, barnen och oberoendet

Småbarnsföräldrar är en stor grupp som har möjligheter att vara oberoende av arbetsgivare under en viss tid av livet. Att vara hemma med barnen är också ett legitimt motiv. Men det är inte ovanligt att kvinnor väljer att arbeta mindre även när barnen har blivit större. Ibland handlar det inte bara om att vara hemma för att ta hand om barn och hushåll. I en surveystudie av deltidsarbetande kvinnor är fri tid ett lika vanligt argument för deltidsarbete som barnomsorg. Ganska vanliga argument är också hushållsarbete och att man inte är i behov av inkomsten (Båvner 2001). Hushållsarbete kan upplevas ge mer frihet om man själv kan välja vad och när något ska göras (Franssén 1997). I dessa studier och en del andra liknande undersökningar framkommer att deltidsarbete gjorde det möjligt att ägna sig åt något annat man ansåg vara viktigt exempelvis någon sport (se t ex Davies 1989; Friberg 1990). Ett exempel bland de jag intervjuat är en kvinna som valt att arbeta mindre både för att få tid för sitt barn och för att måla som hon ser som sitt jobb.

Allra helst skulle jag vilja, om det ginge, ha barn och ta hand om honom så mycket som han behövde och ha obegränsad med arbetstid och bara jobba när jag kände att det funkade. Nästa alternativ som skulle vara lite bättre då, det skulle vara att jag jobbade 6 timmar om dagen exklusive lunch ... men det funkar inte för sambon behöver den tiden han behöver i och med att han liksom gör stora avbräck för att tjäna pengar kan man liksom inte knapra mer på hans tid, och så här liksom, det är inte idealet, men det funkar ganska bra ändå, levde jag ensam skulle det kanske va, men levde jag ensam med sonen så skulle det ju vara kört liksom.

Bakom det som vid första anblicken kan ses som ett konventionellt beslut om att minska arbetstiden för att ta hand om barnen kan det finnas flera andra skäl. Många småbarnsföräldrar har en heltidsarbetande partner, vilket gett möjligheten att inte arbeta heltid. I en bemärkelse har de flyttat beroendet av en inkomst från arbetsmarknaden till en partner (Haraldson 2004).

Förutsättningar för frivillig arbetslöshet

Hinder och konsekvenser

För de frivilligt arbetslösa har villkoren i vardagslivet resulterat i önskningsom mer passion och oberoende, men samtidigt villkorar samhället möjligheterna att förändra livssituationen (jfr Sartre 1971:82 ff). De villkor som de frivilligt arbetslösa tog upp som hindrande var både personliga, sociala och ekonomiska som exempelvis kunskaper, erfarenheter och mod, normer omkring arbete och konsumtion, försörjningsmöjligheter och möjligheter att leva och bo billigt att göra. Ingen av de frivilligt arbetslösa ångrade att de minskat arbetstiden eller helt hoppat av sitt arbete lönearbetet, snarare kände de en glädje och en tillfredsställelse över sitt eget handlande.

De frivilligt arbetslösa saknade inte arbetskamrater eller arbetsgemenskap. Snarare minskade flera av dem sitt kontaktnät och valde att umgås med några få människor som de uppfattade vara viktiga och som inte inkräktade på deras möjlighet att ägna sig åt sin passion eller styra sin tid själv. De ville välja själv när och med vem de skulle umgås.

Det tar tid att hoppa av ett lönearbete

En önskan om passion och oberoende kan förklara varför någon blir frivilligt arbetslös, men inte helt och hållet. För flera är det en lång process att lämna ett lönearbete. De behöver både kunna hantera att de ställer sig utanför konventionen och hitta ett alternativt sätt att försörja sig. En kvinna i 35-årsåldern hade i flera år arbetat på ett kontor och som många andra haft en önskan om att utvecklas i arbetet, vilket enligt henne inte infriades. Fritiden ägnade hon allt mer åt att måla. Ju mer hon upplevde positiva effekter av sitt intresse, desto negativare upplevde hon arbetet. Hennes tankar och fantasier handlade om hur livet skulle kunna se ut om hon fick ägna sig åt att måla. Efter några år valde hon att säga upp sin anställning för att kunna ägna sig åt måleriet på heltid. Det var flera faktorer som för henne var avgörande för att sluta arbetet. På vägen mot att sluta sin anställning skaffade hon sig formella kunskaper knutna till intresset och hennes självförtroende som konstnär ökade genom positiv respons på måleriet. Hon fick därigenom också bättre förutsättningar att hantera en ny ekonomisk och identitetsmässigt osäker situation. Hon säger själv att det krävdes mod.

Ja att jag hade satsat på måleriet och satsat på vissa saker, att jag hade den styrkan, om jag ser tillbaka så har jag svårt att tro att jag har gjort det, att jag hade modet och styrkan, det trodde jag faktiskt inte.

Ersättning från arbetslöshetsförsäkringen var en förutsättning för att hoppa av, men sågs som en temporär lösning på försörjningsproblemet. Förhoppningen var att i framtiden, helt eller delvis, kunna försörja sig på konstnärskapet. Att leva på arbetslöshetsersättning är ingenting som någon frivilligt arbetslös vill. De strävar

efter att på olika sätt bli ekonomiskt oberoende av både arbetsgivare och försäkringssystem, dels genom att bo och leva billigt, dels genom att försöka hitta alternativa inkomstkällor. För de flesta tar det lång tid av tankearbete och förberedelser innan de tar steget att hoppa av lönearbetet (Haraldson 2004).

Starka önskningar och omgivningens reaktioner

Flera frivilligt arbetslösa mötte reaktioner från andra som innebar allt från uttalanden som ”vem tror du att du är”, till att bli betraktad som en ”kuf”. Andra hade svårigheter att upprätthålla sin självkänsla när de ”nu tillhörde b-laget”. Människor som i hög grad identifierat sig med sitt arbete och inte hittar något annat att identifiera sig utifrån brottas både med att försöka aidentifiera sig från arbetet och samtidigt ge sig själva ett värde. Priset kan bli upplevelser av att de har en lägre status. Starka önskningar om ett alternativt liv kan minska betydelsen av de omgivande värde- och normsystemen, på samma sätt som oklara önskningar, ökar omgivningens betydelse. För de passionerade verkade varken statusfall eller arbetsidentitet ha någon betydelse (Haraldson 2004). Både anknytning till arbetet och för individen meningsfulla aktiviteter blir därför viktiga för att förstå upplevelser av utanförskap och arbetslöshet (jfr Nordenmark 1999).

En förklaring till omgivningens reaktioner kan vara att människor som följer konventionerna får moraliska vinster av att fördöma andra och tillfredsställs vid känslan av egen respektabilitet och egenrättfärdighet (Collins 1992:109ff). Människor som ändrar sina liv avviker inte bara från kollektiva mönster, de visar också i handling att det går att leva på ett annat sätt. De som går utanför en samhälllig ordning kan i vissa fall upplevas som ett hot mot själva ordningen och visar dessutom på godtyckligheten i samhällets normer och gränser (jfr Bauman 1992). Skälen till varför människor hoppar av kan också ha betydelse, liksom på vilket sätt de försörjer sig. Det kan vara mer legitimt att segla jorden runt, leva med hjälp av en partners pengar än att leva i harmoni med naturen, syssla med hantverk och delvis bli försörd av arbetslöshetsförsäkringen.

Ekonomi och konsumtionshinder

Tillgång till ekonomiska medel underlättar det egna valet. Dessa är ojämnt fördelade i samhället därför är också möjligheterna till passion och oberoende ojämnt fördelade. Utan eget kapital kvarstår ofta andra former av beroenden. De som helt eller delvis lever på arbetslöshetsersättning är exempelvis beroende av villkoren för ersättningen och kan ”tvingas” delta i olika åtgärder. Andra har flyttat sitt beroende av arbetsgivare till en partner.

Statliga ersättningar, lönestrukturen, marknaden och civilstånd har på olika vis betydelse för möjligheten att fritt välja arbetslöshet. Villkoren för dessa inkomster är dock i ganska liten grad påverkbara för de flesta individer.

Det finns större möjligheter att påverka sina kostnader än sina inkomster. De frivilligt arbetslösa som minskat sin arbetstid men saknade egna medel hade ofta andra uppfattningar om både inkomst och konsumtion. Vissa valde att både leva och bo billigare medan andra valde att konsumera mindre (Haraldson 2004). Möjligheten att minska sin konsumtion har med både grundinkomst och aspirat-

ionsnivå att göra (Andersson 1997; Schor 1999). Minskad konsumtion kan innebära sämre status och förändrad identitet (jfr Schor 1999; Lury 1996). En annan svårighet kan vara att "tvingas" byta umgänge eller både umgänges- och aktivitetsmönster. Besök på restaurang och kafé kostar liksom sportkläder och evenemangsavgifter. För de flesta som ökat sin fria tid är varken konsumtion eller pengar intressant. En förklaring till detta kan vara att konsumtionen endast till delar kan kompensera för de behov som inte blir tillfredsställda i arbetet. En person som har ett dåligt arbete och en låg konsumtionsnivå kan vilja öka sin inkomst för att höja konsumtionsnivån. Men när en tillfredsställande konsumtionsnivå, som är subjektiv, uppnåtts ökar dock kravet på tillfredsställelse i arbetet igen (Ahrne 1976).

Individen och den allmänna strukturen

Föreställningar om (löne-) arbetet som något gott och utvecklande har dominerat såväl vetenskap som arbetsmarknadens parter och politiska partier. Föreställningarna handlar om att man genom ökat ansvar och ökade befogenheter hos individen kan tillgodose behov av intellektuellt deltagande, vilket man vidare antar ökar engagemang prestation och produktivitet. Föreställningar finns om att både självförverkligande och autonomi kan ske i arbetet (Allvin 1997).

Som nämnts tidigare är en förutsättning för passionen att den är personligt viktig. Med den utgångspunkten finns åtminstone två viktiga frågor. För det första: Kan samhällets institutioner påverka individen att uppleva passion i förhållande till ett heltidsarbete? För det andra: Om alla individer har sina egna enskilda passioner eller valde hur mycket de ville arbeta, skulle samhället då vara möjligt? Simmel (1995) menade att samhället enbart är möjligt om individen både är en del av samhället och något mer än samhället och för detta krävs att: varje enskild individ hittar sin plats i det offentliga livet och att det offentliga livet har en plats till varje enskild individ (a a:80). Individen kämpar, enligt Simmel, ständigt för att varken bli helt beroende eller helt utanför samhället. Han menar att statliga såväl som vänskapliga relationer ställer stora krav på människan och kan uppsluka henne totalt om hon inte avgränsar en reserv av energi och intresse för sig själv.

Förutsättningen för få ett harmoniskt förhållande mellan individ och samhälle är både att det finns tillräckligt många positioner och att det finns en överensstämmelse mellan samhällets erbjudna positioner och individens önskningsar. I inledningskapitlet kan vi också läsa att ett harmoniskt samhälle endast är möjligt om passioner får levas ut och kombineras på olika sätt. Men utvecklingen går snarare åt ett annat håll. Genom den ökade arbetsdelningen och produktionen för en marknad har förhållandet mellan arbete och personlighet alltmer separerats. Detta, tillsammans med att arbetet blir mer tekniskt, skulle enligt Simmel innebära att individen tvingas dra bort energi och personlighet från arbetet, vilket de frivilligt arbetslösa gjort

Den ökade differentieringen i samhället kan leda till fler möjligheter för individen att välja ett arbete som passar dem. Men samtidigt skapar differentieringen också en ökad individualisering. Fler alternativ och erbjudna positioner kommer att upplevas som ointressanta. På så sätt blir individuell frihet begränsad av indi-

vidualitet. Med andra ord så finns en risk att människors önskingar inte längre stämmer överens med de möjligheter de uppfattar att de har inom systemet. Och då torde det vara ännu svårare att hitta en passion knutet till ett lönearbete eller motivera sig att arbeta heltid. Den ökade differentieringen kan dessutom leda till att människor upplever att de enbart är integrerade i samhället genom olika funktioner exempelvis som skattebetalare, patienter och mödrar och inte som människor. När så blir fallet önskar de mer av eget liv (Beck 1998; 2000).

Med utgångspunkt i Simmels resonemang är samhället i form av passande och tillgängliga arbeten och arbetstid så dåligt anpassad till de frivilligt arbetslösa att de tvingas dra bort energi, personlighet och tid från arbetet. Både Giddens (1991) och Allvin (1997) menar att det blir allt vanligare att individer formulerar egna livsprojekt eller gör egna livsplaner utanför arbetet. Speciellt om de inte uppfattar att arbetslivet är anpassat till deras livsprojekt.

Allvin tänker sig rent logiskt tre relationer mellan arbetet och det egna livsprojektet. Den första relationen innebär att individen modifierar sitt livsprojekt så att det *sammanfaller* med arbetet genom någon form av karriär eller genom att göra sin hobby till arbete exempelvis skådespelare eller varför inte ishockeyspelare. Den andra relationen innebär att människor kommer att försöka *begränsa* lönearbetets inflytande genom att leva billigare, skaffa alternativa inkomster eller genom att jobba med det näst bästa. Den reslystne kan exempelvis jobba på resebyrå som guide. Dessa kan också begränsa arbetet genom att arbeta tillfälligt, deltid eller genom att bara engagera sig i delar av arbetet. Den tredje relationen leder till att människor helt och hållet *skiljer* på livsprojekt och lönearbete. Livsprojektet finns utanför arbetet och deras identitet har inte längre med arbetet att göra. Bland dessa finns utslagna, idealister av religiös, politisk, ekologisk eller konstnärlig natur. Här finns också ungdomar med vissa subkulturer, pensionärer och glesbygdsbor med lokalt förankrade identiteter som lever av skiftande inkomster. Gemensamt för dessa är att de, frivilligt eller ofrivilligt formulerar en identitet vid sidan av samhället som funktionellt system. Handlar livsprojekten i grunden om en önskan om mer passion och oberoende?

Litteratur

- Ahrne G (1976). *Den gyllene kedjan. Studier i arbete och konsumtion*. Verdandi-debatt nr 79. Falköping: Bokförlaget Prisma och Föreningen Verdandi.
- Allvin M (1997). *Det individualiserade arbete: om modernitetens skilda praktiker*. Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Andersson M (1997). Arbetslöshetens diskurs. In: Berg J O (ed). *Förnyare, Frustrerade och Fria agenter*. Rapport från ett forskningsprojekt om arbetslösheten och den dolda världen.
- Asplund J (1967). *Om mättnadsprocesser*. Uppsala: Argos.
- Asplund J (1987). *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Korpen.
- Bauman Z (1992). *Att tänka sociologiskt*. Göteborg: Korpen.
- Beck U (1998). *Vad innebär globaliseringen? Missuppfattningar och möjliga politiska svar*. Göteborg: Daidalos.

- Beck U (2000). "Living your own life in a Runaway World: Individualization, Globalization and Politics" In: Giddens A & Hutton W (eds). *Global Capitalism*. New York: The New Press.
- Berg J O (red) (1997). *Förnyare, Frustrerade och Fria agenter*. Rapport från ett forskningsprojekt om arbetslösheten och den dolda världen.
- Berg L-E (1992). *Den lekande människan: en socialpsykologisk analys av lekandets dynamik*. Lund: Studentlitteratur.
- Berger P L & Luckman T (1979). *Kunskaps sociologi: hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Bloch C (2001). *Flow og stress. Stemninger og følelseskultur i hverdagslivet*. Fredsriksberg, Samfundslitteratur.
- Bäckström C (1997). Mitt liv som arbetslös. In: Berg J O (ed). *Förnyare, Frustrerade och Fria agenter*. Rapport från ett forskningsprojekt om arbetslösheten och den dolda världen.
- Båvner P (2001). *Half Full or Half Empty? Part-time Work and Well-being among Swedish Women*. Stockholm, Swedish Institute for Social Research 49.
- Collins R (1992). *Sociological insight: an introduction to non-obvious sociology*. New York: Oxford University Press.
- Csikszentmihalyi M (1998). *Flow. Den optimala upplevelsens psykologi*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Davies K (1989). *Women and Time: weaving the strands of everyday life*. Lund, Sociologiska institutionen, Lunds Universitet.
- Eriksson B (1998). *Arbetet i människors liv*. Karlstad: Högskolan i Karlstad.
- Franssén A (1997). *Omsorg i tanke och handling: en studie av kvinnors arbete i vården*. Lund: Arkiv.
- Friberg T (1990). *Kvinnors vardag: Om kvinnors arbete och liv: anpassningsstrategier I tid och rum*. Lund: Lund univ. Press.
- Giddens A (1991) *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Cambridge, Polity Press.
- Haraldson A-L (2004). *Skapande av tid och mening. En socioexistentiell analys*. Karlstad University Studies, 2004:25.
- Hörning K H, Gerhard A & Michailow M (1995). *Time Pioneers: flexible working time and new lifestyle*. Cambridge: Polity Press and Blackwell.
- Jacobsen B (2000). *Existensens psykologi: en introduktion*. Stockholm: Natur och kultur.
- Janssen C (1995). *Skratta med Gud: En introduktion till den existentiella psykologin*. Stockholm: Wahlström och Widstrand.
- Karlsson S-E & Lönnbring G (2011). Entreprenören, kreativiteten och samhället. I: Aronsson L & Braunerhielm L (red). *Kreativitet på plats*. Karlstad: Karlstad University Press.
- Lewis S (2003). "The integration of paid work and the rest of life. Is post-industrial work the new leisure?" *Leisure Studies* 22:343-355.
- Lury C (1996). *Consumer culture*. Cambridge: Polity Press.
- May R (1994). *Modet att skapa*. Stockholm: Natur och Kultur.
- May R (1995) *Frihet och öde*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Nordenmark M (1999). *Unemployment, employment, commitment and wellbeing: the psychosocial meaning of (un)employment among women and men*. Umeå: Umeå Universitet.
- Ronco W & Peattie L (1988). Making work: a Perspective from Social Science. In: Pahl R E (ed) *On Work, Historical, Comparative & Theoretical approaches*. Oxford: Basil Blackwell.

- Sanne C (2007). *Keynes barnbarn. En bättre framtid med arbete och välfärd*. Formas och författaren.
- Sartre J-P (1971). *Existentialism och Marxism*. Stockholm, Aldus/Bonnier.
- Schor J B (1999). *The Overspent American: Why we want what we don't need*. New York: Harper Perennial.
- Simmel G (1995) *Hur är samhället möjligt? – och andra essäer*. Göteborg: Korpen.